

Hazafogalmak ütköztetése

Bekezdések Kemény István *Búcsúlevél* és Böszörményi Zoltán *Egy búcsúlevélre* című verséről

KEMÉNY ISTVÁN: *Búcsúlevél*

*Édes hazám, szerettelek,
úgy tettél te is, mint aki szeret:
a tankönyveid és a költőid is
azt mondták, hű fiad legyek.*

*Hű is voltam, fel is nőttem,
cinikus ember se lett belőlem,
csak depressziós, nehéz és elárult,
bezárt cukorgyár a ködben.*

*Ózek fáznak a szántáson
vagy egy kisváros, alig látom.
Ígértél nekem egy titkot, hazám, hogy
mi a fontos a világon.*

*Hogyha néha belekezdted,
az se volt baj, hogy nem szerettél,
majd szeretsz mást vagy magadat, nem baj,
de egyszer csak öreg lettél.*

*Gonosz lettél, vak és régi,
egy elbutult idegen néni,*

*aki gyűlöletbe burkolózva még
ezer évig akar élni.*

*Nem kértél, hogy mosdassalak,
annyit se morogtál, hogy hagyjalak,
mint egy szőnyeg, feküdtél a semmin,
elárulni se hagytad magad.*

*Az én teám közben elforr,
nem vagyok az már, ki voltam egykor,
az életem nagy happy end nélkül is
véget érhet, mint egy verssor.*

*Azt játszod, hogy nem is hallasz,
túl nagy énfölöttem a hatalmad.
Hozzád öregszem és belehalok, ha
most téged el nem hagylak.*

*Amíg élek, úton leszek:
használni akarom a szívemet.
A fejemben szólal majd meg, ha csengetsz,
édes hazám, szerettelek.*

Kemény István számos vitát kiváltott, Kálmán C. György által 2012-ben többek között az év versének is titulált, számos kritikus szerint a magyar közéleti-politikai költészet hagyományát megújító, *Búcsúlevél* című költeménye, ami költői dikcióját illeti, kissé radikálisan értelmezi át a haza fogalmát. Megítélésem szerint éppen a Kemény versében implikált hazafogalom az az aspektus, mely felől a szöveg eredményesen olvasható anélkül, hogy állást kellene foglalnunk bármely politikai oldal mellett, lévén szó erős politikai töltettel bíró költeményről.

Kemény költői beszélője egy antropomorfizált *hazát* szólít meg, mintha az egy konkrét, meghatározott személy lenne, s e megszólított hazán egyenesen sérelmeket kísérel meg számon kérni. A haza kiüresedett és meggyűlölt / elidegenedett személyként jelenik meg,

akinek látszólag hiába hány a szemére a beszélő bármit is, a megszólított immár süket és érdektelen minden szóra.

A vers még ennél is radikálisabb üzenetet fogalmaz meg – a hazát már elárulni vagy megtagadni sem igazán lehet: ami a beszélő és a megszólított viszonyát talán a legáltalában jellemzi, az az egymástól való teljes elidegenedtség és kommunikációképtelenség.

Kemény versének beszélője számára a haza olyan, „*mint egy elbutult öreg néni*”, egy idős rokon, akit immár csak a külvilág iránti gyűlölet és a megkeseredettség tart életben, ugyanakkor még mindig óriási hatást képes gyakorolni a beszélőre. A legdurvábban a vers utolsó előtti strófája fogalmazza meg e költői álláspontot, mely szerint, ha a beszélő végül nem hagyja el megöregedett és számára idegenné vált hazáját, talán vele együtt hal meg – éppen ezért nem marad más választása, mint elbúcsúzni. Teszi ezt Kemény beszélője igencsak súlyos, múlt idejű, lezáró értelmű mondattal a vers elején és végén, keretes struktúrába foglalva az egész szöveget, ugyanahhoz az axiómához visszatérve: „*édes hazám, szerettelek.*”

A *Búcsúlevél*, legalábbis a jelen esszé olvasatában, mintha azonosítaná a haza fogalmát az aktuális politikai-társadalmi közállapotokkal, s azt nem vagy nem egészen emberek közösségeként értelmezné. Nem tudhatjuk persze, Kemény István beszélője a szó szoros értelmében vett emigrálást érti-e a hazától való búcsú alatt, vagy csupán egy bizonyos társadalmi-politikai csoport által használt hazafogalomtól búcsúzik el, azaz csupán egy bizonyos hazafogalmat nem vállal fel, sőt tagad meg. A hazától vett búcsút értelmezhetjük tehát a konkrét földrajzi terület és kultúra elhagyásának szándékaként, de egy bizonyos hazafogalom, az ehhez társuló konnotációk, egy politikai eszmerendszer és az azzal közösséget vállalók megtagadásaként, a tőlük való elhatárolódás kinyilatkoztatásaként is.

A megtagadás / búcsú a költői beszélő számára természetesen fájdalmas, keserves gesztus, egy korántsem könnyű döntés eredménye, ám egyúttal paradox módon a túlélés záloga is, legalábbis Kemény István versének sugalmazása szerint. Akár a konkrétabb, akár egy absztraktabb értelmezés tűnik adekvátnak, a *Búcsúlevél* mindenképpen erős, explicit költői reflexió a kortárs magyar közállapotokra. Mindezzel együtt azonban kissé mintha túlzottan radikális hangnemben fogalmazná meg a haza fogalmának kiüresedését, érvénytelenné válását, s végül a tőle való költői búcsút / elhatárolódást. Kemény István amúgy nagy nyelvi erővel megszólaló verse mintha összemosná a fennálló politikai-társadalmi közállapotokat a haza általánosabb, szélesebb spektrumú fogalmával, az országgal és a közösséggel, az emberekkel, akik benne élnek, épp ezért az „*édes hazám, szerettelek*” már-már végítéletszerű zárósort adott esetben túlzónak érezhetjük. A haza mint fogalom talán nem teljes mértékben azonos a fennálló, mindenkori társadalmi renddel, esetleg még konkrétan

értelmezésre ragadtatva magunkat: nem azonos az éppen aktuálisan regnáló kormányzatok politikájával. Arról nem is szólva, hogy a társadalmi berendezkedés és az uralkodó politikai eszmék, közállapotok adott közösségen belül nagyon gyorsan megváltozhatnak, Kemény István *Búcsúlevél* című versének mondanivalója azonban mintha túlságosan is ítéletszerű és végleges, egyúttal pedig a végletekig pesszimista volna. Nem számol az aktuálisan fennálló rend – legyen szó akár társadalmi-gazdasági problémákról, kormányzati intézkedésekről, uralkodó / elterjedt politikai eszmékről – esetleges megváltozásának lehetőségével, szükségszerű megváltoztathatóságával.

A *Búcsúlevél*ben megjelenő hazafogalom, melytől a költői beszélő elhatárolódik és – talán véglegesen – elbúcsúzik, ily módon statikus, nem pedig dinamikus, mely magában foglalná a fennálló helyzet esetleges pozitív irányú változásának lehetőségét. Kemény István költeménye, mint közéleti-politikai vers, igencsak pesszimista és rezignált hangnemben zárul, hallgatólagosan beletörődve abba, hogy itt már semmi nem fog megváltozni. Számára az egyetlen megoldás a menekülés, vagy legjobb esetben a beletörődés ahelyett, hogy valamiféle változás megindítására buzdítana. Kemény költői beszélőjének perspektívája nem annyira a változásokat sürgető, mondhatni forradalmár-költő nézőpontja, sokkal inkább a rezignált, a fennálló rend megváltoztathatatlanságát konstatáló, végül pedig visszavonuló költőé, aki megállapítja ugyan az őt körülvevő világ visszásságait és néven nevezi őket, ám azokat megtagadva, tőlük búcsút véve és mindettől elhatárolódva inkább beletörödni látszik a fennálló helyzet megkövesült megváltoztathatatlanságába. A *Búcsúlevél* ily módon a magyar közéleti-politikai költészeti hagyomány kiemelkedő darabjaiból, többek között Vörösmarty *Szózatából*, József Attila *Hazámjából* vagy Radnóti *Nem tudhatomjából* kiolvasható hazafogalmakkal szembehelyezkedő hazaértelmezést tematizál. Az említett versekben a költői beszélő mondhatni minden körülmények között, minden történelmi vagy aktuálpolitikai visszásság mellett kiáll a haza fogalmának bizonyosságá s megtagadhatatlansága mellett. („*Hazádnak rendületlenül...*”, „*...nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt / kis ország...*”, „*...vagy itt töpreng az éj odva / mélyén: a nemzeti nyomor. (...) föl kéne szabadulni már!*”, hogy csak spontán kiemeljünk néhány idézetet). Ez a hazafogalom érvényessége mellett kitartó költői attitűd mindhárom szövegben ugyancsak politikai oldalaktól független. Mondhatnánk, Kemény István *Búcsúlevele* tehát ezzel a radikális fordulattal, a hazafogalom kiüresedésének és megtagadásának lehetőségével mindenképpen hagyományt tör, ám felmerül egy nehezen megválaszolható kérdés: vajon ezáltal valóban képes átütő újító erővel is hatni? Továbbá nyitott, nehezen eldönthető kérdés az is, vajon a *Búcsúlevél* az általa felkínált primer olvasaton túl esetleg nem értelmezhető-e (példának okáért Ady Endre lírája felől) az irónia

retorikáját játékba hozó, a hazáját ostorozva, ironikusan bíráló, ugyanakkor továbbra is szerető és a haza fogalmának érvényességét csupán látszólag megtagadó költő megnyilatkozásaként.

*

BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN: *Egy búcsúlevélre*

*A haza része vagy, hiszen benne élsz,
Ha elég erős a hangod, lángra kap,
Perzseli a földet érved, ha merész.
Önzők, felelőtlenek tája a lap,
Melyre a szenvedők krikzkrakszát fested,
Te nem szeretsz mást, csak fennkölt önmagad.
Fáradt vagy, megkeserült, öreg a tested,
Vakság költözött szürkülő szemedbe,
Hazádtól kéred számon a vérző estét,
Hogy került életed sötét verembe.
Gyengeséged üres vádaknak hangja,
Jeget lehel, bár égetni szeretne.
Míg úgy hiszed, te vagy az űzött hangya,
Újra elosztod önmagad magaddal,
Éneked nem szomorú, inkább lanyha.
Búcsúlevelet ne írh, ne játssz a dallal!
Szabadságod nem hazád vette el tőled,
Hanem azok, kiket éltetsz éj-nappal.*

Böszörményi Zoltán, a Kemény Istvánétól meglehetősen eltérő attitűdöt képviselő költő *Egy búcsúlevélre* című, Kemény versére intertextusként válaszoló szövegében a *Búcsúlevéllel* szemben markáns költői bírálatot fogalmaz meg. Nem is pusztán valamiféle költői dialógust, de mondhatni vitát (verbális-költői párbajt?) kezdeményez Kemény István szövegével. Miként a *Búcsúlevél*, az *Egy búcsúlevélre* című költemény is talán a benne felkínált, belőle kiolvasható hazafogalom felől olvasható a legkönnyebben, hiszen ez az a motívum, amely

miatt Kemény versével szembeni költői bírálatnak tekinthetjük. „*A haza része vagy, hisz benne élsz*” – olvashatjuk Böszörményi Zoltán versének első sorát: a szövegben megfogalmazott álláspont szerint a haza nem más, mint a benne élő emberek összessége, így az ember, az egyén, mint hazájának szerves alkotórésze, tulajdonképpen meg sem igazán tagadhatja azt, amihez tartozik, nem vehet tőle búcsút.

Az *Egy búcsúlevélre* című szöveg megszólítottja elsősorban Kemény István *Búcsúlevelének* lírai beszélője, másodsorban pedig talán egyúttal a mindenkori olvasó. Böszörményi versének sugalmazása szerint senki nem kérheti számon hazáján a saját egyéni sorsát és bánatát, az a költő pedig, aki így tesz, tulajdonképpen felelőtlen és önző attitűdöt képvisel, és „*nem szereti mást, csak fennkölt önmagát*”, az egyén sorsát a kollektíva felelősségeként elkönyvelve, ám – a versből kiolvashatóan szinte kötelező – felebaráti szeretetet látszólag nem érezve a kollektíva, az embertársak / honfitársak iránt. Kétségkívül kíméletlen költői szavak ezek, melyek a költőtárs versének mondanivalójával, a *Búcsúlevél* lírai beszélője által megfogalmazott állásponttal és (vég)ítélettel való radikális szembehelyezkedés gesztusát, egy világosan körvonalazható attitűd ellenpontját és szintje ellentmondást nem tűrő hangnemben megszólaló bírálatát hordozzák.

Böszörményi versének üzenete szerint egyáltalán nem helyes költői attitűd „*hazádtól számon kérni vérző tested*”, mert az ember / költő mindig felelős saját magáért, ugyanakkor másokért is felelősséggel tartozik, és egyáltalán nem szerencsés, ha túlzottan individualista hozzáállást képvisel.

Az *Egy búcsúlevélre* tovább folytatja a Kemény beszélőjével megkezdett heves vitát, s itt ugyancsak kirajzolódik egy sokkal tágabb, a Kemény verse által sugallttól gyökeresen eltérő hazafogalom. A Böszörményi-költemény igencsak súlyos olvasatában a *Búcsúlevél* beszélőjének „*éneke*” nem is annyira szomorú, mint inkább „*lanyha*”, azaz erőtlen és határozatlan költői megnyilatkozás, mely az emberek közösségeként értelmezett hazára hárítaná át az egyén / lírai beszélő csalódottságának és szomorú sorsának felelősségét. Böszörményi Zoltán verséből azt olvashatjuk ki, hogy Kemény versének beszélője csupán „*újra elosztja magát önmagával*”, ám az individuális perspektíván (mondhatnánk talán: valamiféle költői önsajnálaton?) képtelen felülemelkedni, és e felülemelkedés által a haza fogalmát egy tágabb, általánosabb horizontból (újra)meghatározni.

Az *Egy búcsúlevélre* beszélője végezetül felszólítást intéz költői vitapartnere felé, hogy *ne írjon búcsúlevelet*, azaz figyelmezteti, hogy a hazától való elhatárolódás megítélése szerint egyrészt nem helyes költői megnyilatkozás, másrészt pedig a költészetnek túl kell, kellene lépnie a pusztán individuális perspektíván, s valamiféle egyetemesebb, másokhoz /

másokért is szóló üzenetet kellene megfogalmaznia. Böszörményi verse ily módon a képviselési költészet, a másokért / mások nevében való költői megszólalás mellett foglal állást, a haza fogalmát pedig lényegében a közösség (és ezzel együtt talán a közösségi érdek) szinonimájaként tematizálja. Határozottan, egy bizonyos primer üzenet felől, erre reflektálva olvassa a *Búcsúlevelet*, s nem számol az esetlegesen az irónia irányából felkínálkozó, a látszólagos mondanivalóval adott esetben teljesen ellentétes interpretáció lehetőségével. Igaz, ezen olvasási mód a *Búcsúlevél* által megfogalmazott költői attitűd esetében igencsak vitatható, s kérdés, ha ebből az irányból közelítenénk Kemény István verséhez, nem esnénk-e immár az értelmezés önkényének csapdájába? Nem olvasná-e túlzottan ellentmondásos szempontok alapján a válaszvers önnön pretextusát, ha még ezzel a lehetőséggel is számolna? Képes volna-e még állást foglalni, ha kétkedne abban, ami első olvasásra oly egyértelműnek látszik?

A Böszörményi-vers utolsó strófája szerint a megszólított szabadságát nem hazája vette el, hanem azok, „*kiket éltet éj-nappal*”. Olvasatunkban ez – hangsúlyozottan jobb- vagy baloldaltól függetlenül – a mindenkori politikai elite utalhat, mely a politikai rendszerváltás után szükségszerűen betöltötte és a mai napig betölti a keletkezett hatalmi űrt. A vers sugalmazása szerint egyáltalán nem szerencsés, mondhatni leegyszerűsítő és túlzottan szűklátókörű álláspont a haza sokkal egyetemesebb, tágabb fogalmát összemosni az uralkodó politikai eszmével vagy a regnáló kormányokkal és azok szavazótáborával. Az *Egy búcsúlevélre* egy tágabb és dinamikusabb, a változás, adott esetben a pozitív irányban bekövetkező változás lehetőségét is magában foglaló hazafogalmat tár az olvasó elé, s radikális olvasatában a *Búcsúlevél* talán egyenesen helytelen és érvénytelen, téves hazafogalmat jelenít meg. Amennyiben pedig mindezzel együtt el akarjuk helyezni a magyar közéleti-politikai költészeti hagyományban, úgy mindenképpen a többek között Vörösmarty, József Attila és Radnóti által kijelölt tradícióba illeszkedik, nem megtörve, de folytatva azt, hiszen e szerzők említett műveinek üzenete szerint a haza fogalma talán semmilyen körülmények között sem üresedik ki, válik érvénytelenné, így azt megtagadni, tőle elhatárolódni sem lehet, de legalábbis semmiképp sem helyes költői magatartásforma.

*

Mivel mindkét vers eléggé explicit regiszterben, határozottan és közérthetően szólal meg, mondhatni *magukért beszélnek* mind tartalmi, mind pedig esztétikai szempontból, nehéz helyzetben van az, aki értelmezőként valamiféle eredeti megállapítást akar tenni róluk.

Összességében úgy vélem, Kemény és Böszörményi versei, bár álláspontjukat illetően szinte teljesen ellentétes költői attitűdöt és üzenetet fogalmaznak meg, sőt, az egyik határozott bírálatként szólal meg a másikkal szemben, nem kizárják vagy kioltják, hanem sokkal inkább kiegészítik egymást.

A szövegek között fellelhető leglényegesebb különbség elsősorban az általuk tematizált, belőlük kiolvasható hazafogalomban keresendő. Sem az adott versnek, sem az adott elemző esszének nem feladata, hogy nyíltan állást foglaljon bármely politikai oldal mellett, s nem teszi ezt sem Kemény István, sem Böszörményi Zoltán versének beszélője sem, pedig mindkét költemény esetében erős közéleti-politikai irányultságról beszélhetünk. Mindenképpen erénye mindkét versnek, hogy az esztétikum végig előtérben marad a politikummal szemben, s nem esnek abba a hibába, hogy a közéleti-(aktuál)politikai tartalom előtérbe kerüljön a lírai-esztétikai színvonal rovására, miként az a hasonló tematikájú versek esetében gyakran megfigyelhető jelenség, s talán a legnagyobb veszély, mellyel a költőnek mindenkor számolnia kell, ha közéleti vers írására adja a fejét. Nem könnyű feladat tehát az adott kor mindenki által érzékelhető és érzékelt napi szintű problémáira a líra nyelvén reflektálni anélkül, hogy a szöveg esetleg ne degradálódna pusztá vélemény-nyilvánítássá, megragadva az aktualitás szintjén, valamely politikai irányzat nevében tett agitatív állásfoglalásként. Amennyiben pedig a közéleti versek feladata az aktuális közállapotokra való reflexió oly módon, hogy ez egyúttal magába foglalja az aktualitásokon való felülemelkedést és a valamiféle egyetemes(ebb) tartalom irányába történő elmozdulást, úgy e feladatot mind a *Búcsúlevél*, mind pedig az *Egy búcsúlevélre* című szöveg sikeresen teljesítette.

A két szöveg megítélésem szerint egymást kiteljesítve fogalmaz meg eltérő költői attitűdöket markáns lírai megnyilatkozásként a kortárs magyar – egyébként minden látszat szerint reneszánszát élő – közéleti-politikai költészeten belül, egymással produktív lírai dialógust, sőt, egyenesen vitát, verspárbajt folytatva. Más-más hazafogalmat és más-más lehetséges (közéleti) költői szerepet, attitűdöt kínálnak fel a mindenkori olvasó számára – az egyik elszakadni, elkülönöződni látszik egy, a magyar líratörténetben jól nyomon követhető tradíciótól, a másik ugyanakkor határozottan visszatér e tradícióhoz. S hogy melyik vers beszélőjével és üzenetével azonosulhatunk jobban? E kérdésre mindkét szöveg felsorakoztatja a maga érvrendszerét, nem is erőltlenül, ám a döntés már mindenképpen a befogadóra van bízva.